

RECENZIJOS IR APŽVALGOS

(Online) ISSN 2424-6034

AMŽINASIS RUSIJOS NEPAŽINIMAS IR LIETUVOS TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ TYRIMŲ REFLEKSIJOS¹

Rusiją galima vadinti pagrindiniu Lietuvos tarptautinių santykių ekspertų tyrimų gravitacijos centru, kurio nuolat svarstomą problematiką pasitelkus tiriami Lietuvos santykiai su jos kaimynėmis, partnerėmis ir tarptautinėmis organizacijomis. Kadangi visiškas Rusijos pažinimas neįmanomas, referuojant į žymiąją Winstono Churchillio frazę, galima daryti prielaidą, kad Rusijos tyrimai ar sąsajos su ja ateities tyrimuose sudarys apčiuopiamiausią Lietuvos tarptautinių santykių tyrimų dalį. Jeigu Rusija amžinai liks už visiško pažinimo ribų, tai gal ją galima bent bandyti nuspėti, nubrėžti bent plačius veikimo parametrus, analizuojant jos veiksmus tarptautinėje erdvėje ir procesus vidaus politikoje, vyraujančias idėjas ir pasaulio suvokimą? Bent iš dalies. Identifikuojant minėtus didžiosios kaimynės elementus, kolektyvinėje monografijoje „Rusijos raidos scenarijai: implikacijos Lietuvos ir regiono saugumui“ bandoma ją pažinti, siekiant numatyti veiksmus ir jų poveikį Lietuvos saugumui.

¹ Ivanauskas Vilius, Janeliūnas Tomas, Jasutis Gražvydas, Jonavičius Laurynas, Kasčiūnas Laurynas, Keršanskas Vytautas, Kojala Linas, *Rusijos raidos scenarijai: implikacijos Lietuvos ir regiono saugumui*, Vilnius: „Aukso žuvys“, 2016.

Trumpai apie būklę...

Pažvelgus į knygų tarptautinių santykių temomis leidybą Lietuvoje, „skurdas“ yra tinkamiausias būdvardis būklei nusakyti. Tokio tipo knygų leidžiama itin mažai, vertindami dešimtmečio perspektyvą (nusiteikę entuziastingai) suskaičiuotume vidutiniškai po 1,5 knygos, kurią galima priskirti tarptautinių santykių tematikai, per metus. Dėl to kiekviena nauja knyga yra ypač vertinga ir prisideda prie tarptautinių santykių tyrimų plėtos ir populiarinimo šalyje. Dar džiugiau skaityti kolektyvinę monografiją aktualia tema, kuri domina ne tik ekspertus, politikos formuotojus, bet ir visuomenę. Jeigu mokslas pirmiausia yra duoklė visuomenei ir jos tobulėjimui, supratimo plėtrai, tai ar nevertėtų nugriauti „sienų“, kurios intensyviai statomos mokslo politikos formuotojų? Deja, mokslininko ir mokslo vertė siejama tik su prestižinių mokslo žurnalų indeksais taip įkalinant mokslininkus „dramblio kaulo bokšte“ – atsiskiriant nuo visuomenės. Stephenas M. Waltas, referuodamas į Peterio Campbello ir Michaelio C. Descho straipsnyje *Rank Irrelevance: How Academia Lost Its Way* išdėstytą poziciją žurnale *Foreign Affairs*, teigia, kad tokia sistema *verčia politikos mokslų atstovus koncentruotis į dalykus, kuriuos vargu ar kas nors skaitys*². Baigdamas straipsnį S. Waltas išsako nuostatą, kad *akademija privalo turėti svarbų vaidmenį padėdama visuomenei spręsti svarbias socialines ir politines problemas*.³ Būtina palaikyti tokią vieno žymiausių pasaulyje tarptautinių santykių profesoriaus poziciją siūlant mokslininkams šviesti visuomenę ir spręsti kylančius iššūkius drauge su politikais ir valstybės tarnautojais. Ar tai bus atliepta mokslo politikos formuotojų, atliekant įvairius vertinimus ir finansuojant mokslo projektus, lieka mįslė. Aptariama monografija prisideda prie minėto kvietimo savo turiniu ir stiliumi, joje „žmogus

² Walt S. M., *Breaking Ranks in Academia. Foreign Policy*, <<http://foreignpolicy.com/2013/09/18/breaking-ranks-in-academia/>>, 2017 01 18.

³ Ten pat.

iš gatvės“ gali susipažinti su tendencijomis Rusijoje, ekspertas atrasti temą diskusijai, o politikos formuotojas taikyti pasiūlymus, paremtus Lietuvos ekspertų vertinimais, užsienio politikoje.

Kas knygoje?

Kolektyvinė monografija „Rusijos raidos scenarijai: implikacijos Lietuvos ir regioniniam saugumui“ neabejotinai paskatinta besikeičiančios saugumo aplinkos euroatlantinėje erdvėje po Rusijos agresijos Ukrainoje 2014 m., Krymo aneksijos ir Rytų Ukrainos destabilizavimo. Nesaugumo jausmas ir grėsmės nuojauta vertė ieškoti atsakymų, kokia Rusija bus ir kaip Lietuva turi reaguoti? Ši monografija ir pateikia dalį atsakymų ir skatina ieškoti kitų.

Monografiją sudaro septynių autorių ar jų kolektyvų straipsniai, kurie turi skirtingas teorines prieigas, analizės objektus ir metodologiją, tačiau juos visus jungianti pagrindinė linija yra netikrumas dėl Rusijos. Monografijos straipsniuose autoriai daro prielaidą, kad vien klasikinių teorijų – realizmo ar neorealizmo – paaiškinti Rusijos užsienio politiką nepakanka, šios prieigos gali tik konstruoti labai bendrą Rusijos veiksmų modelį, tačiau nėra visa paaiškinančios, o tai taip pat yra teisinga. Iš esmės autoriai susitelkia į Rusijos užsienio politikos aiškinimą, paremtą *innenpolitik* prieiga, kuri užsienio politikos aiškinimui nėra itin populiari, tačiau vis daugiau tam tikrų jos elementų integruojama taikant neoklasikinio realizmo teoriją. Šios teorijos apraiškų galima aptikti ir knygoje. Ji pradedama straipsniu „Struktūriniai veiksniai ir Rusijos užsienio politika: tapatybės naratyvų simuliacija V. Putino režime“ (T. Janeliūnas ir L. Kojala), atskleidžiančiu tarptautinės sistemos „spaudimo ir galimybių“ sukūrimą Rusijos užsienio politikai, antrajame straipsnyje „Rusiškasis konservatizmas: nacionalinės ideologijos paieškai santykis su Rusijos užsienio politika“ (V. Ivanauskas) pereinama prie Rusijos tapatybės ir konstruojamų ideologijų elementų analizės, galiausiai L. Jonavičius straipsnyje „Ribotos prieigos santvarka ir jos užsienio politika: Ru-

sijos atvejis“ atlieka skirtingų interesų grupių konkurencijos Rusijoje poveikio užsienio politikos sprendimams analizę. V. Keršanskas straipsnyje „V. Putino valdžios veikimas: kelių sluoksnių elito grupių sistema“ bando reflektuoti sukurta sprendimų priėmimo sistemą Rusijoje, kur demokratiniai institutai yra marginalūs, o sprendimai priklauso biurokratijos, valstybinių bendrovių, ekonomikos ir energetikos elitui. Kituose dviejuose straipsniuose – „Kaliningrado veiksnys Lietuvos ir Rusijos santykiuose“ (V. Keršanskas, V. Ivanauskas, L. Kasčiūnas) ir „Baltarusijos ir Rusijos tarpusavio priklausomybė“ (G. Jasutis, L. Kojala, V. Ivanauskas) apžvelgiamas Rusijos eksklavo – Kaliningrado poveikis Lietuvos saugumui ir gynybai NATO aljanse, akcentuojant Kaliningrado A2AD galimybes, bei galimos grėsmės, kylančios prie rytinių sienų dėl didėjančios Baltarusijos priklausomybės nuo Rusijos. Galiausiai, knyga baigiama V. Ivanausko, T. Janeliūno, V. Keršansko ir L. Kojalos straipsniu „Rusijos užsienio politikos scenarijai“, kuris parengtas remiantis Lietuvos tarptautinių santykių ekspertų apklausomis ir turėtų nurodyti galimus Rusijos veiksmų scenarijus, kaip juos vertina Lietuvos analitikai, o tai turėtų būti naudinga formuojant užsienio politiką.

Kas straipsniuose?

Kadangi straipsniuose analizuojami skirtingi objektai, taikomos skirtingos teorinės ir metodologinės prieigos, verta pažvelgti į kiekvieną knygoje publikuojamą straipsnį atskirai ir įvertinti ne tik knygos kontekste. Pirmajame straipsnyje T. Janeliūnas ir L. Kojala bando analizuoti dviejų sisteminių veiksnių – JAV užsienio politikos ir naftos kainų – poveikį Rusijos užsienio politikai. Tai nėra pirmasis straipsnis, kuriame Rusijos užsienio politikos agresyvumas siejamas su naftos kainų lygiu, tačiau originalus yra dviejų nepriklausomų kintamųjų susiejimas siekiant paaiškinti Rusijos užsienio politiką. Vis dėlto dviejų nepriklausomų kintamųjų taikymas neleidžia identifikuoti, kuris kintamasis yra esminis, o kuris papildomas. Straipsnyje

taip pat dominuoja kiek supaprastintas požiūris į Rusijos užsienio politiką tik kaip į reakciją į išorės veiksnius atmetant Maskvos galimybes inicijuoti procesus tarptautinėje sistemoje, tai teko matyti Gruzijos ar Ukrainos atvejais, ar ne tokiais agresyviais veiksmais kitų valstybių atžvilgiu. Toks sisteminių veiksmų akcentavimas kiek prieštarauja kituose knygos straipsniuose dėstomoms pozicijoms, nes juose Rusijos užsienio politikos veiksmų iniciatyva kyla būtent iš vidaus veiksmų – identiteto ir politinio elito sprendimų ribotos pareigos santvarkoje.

Neabejotinai geriausias monografijos straipsnis yra V. Ivanausko „Rusiškasis konservatizmas: nacionalinės ideologijos paieška ir santykis su Rusijos užsienio politika“. Jis vertingas ir turtingas tiek horizontaliąja, tiek vertikaliąja dimensijomis, dėl kurių kyla neminkamas iššūkis jį struktūrinti, o tai kartais pastebima tekste. Straipsnyje puikiai aprašoma V. Putino sistemos raida ir kaip skirtingų ideologijų elementai, įvairūs judėjimai ir institutai buvo pasitelkiami įtvirtinant valdžios vertikale. Pabrėžiamas etnofederalizmo įtvirtinimas siekiant išlaikyti Rusijos teritorinį integralumą, o šiam būnant nepakankamam, valstybinio nacionalizmo pasitelkimas, siekiant konstruoti imperijos tapatybę per mažumų nacionalizmą Ukrainoje, taip neutralizuojant vidinius konfliktus Rusijoje. V. Ivanauskas nuosekliai atskleidžia rusiškojo konservatizmo poveikį užsienio politikai. Šis straipsnis puikiai iliustruoja, kaip V. Putinas ir jo aplinka meistriškai žongliruoja ideologijomis ir atskirais jų akcentais vidaus ir užsienio politikoje. Išeinant už straipsnio ribų ir svarstant tarptautinius procesus tampa neramu, kad Lietuvos valstybių partnerių ir sąjungininkių lyderiai ar kai kurios politinės partijos jose neįvertina tokio ideologinio žongliravimo padarinių ir ima suvokti Rusiją kaip tikrąjį konservatizmo gynėją, nors ji tokia nėra. Asmeniškai esu kiek skeptiškas hipotezių kėlimui tokio pobūdžio straipsniuose, vertėtų tai palikti kiekybinių tyrimų sričiai. Šiame straipsnyje kelta hipotezė: *Rusijos vidiniai struktūriniai veiksniai formuoja Rusijos eurazianistinę kryptį kaip dominuojančią politikos doktriną, kuri apibrėžia (riboja)*

*Rusijos užsienio politikos balansavimą ir padeda paaiškinti jos dinamiką nėra nei natūrali, nei paaiškinanti, nei reikalinga, o priežastiniai ryšiai joje išdėstomi labai neaiškiai*⁴. Vis dėlto ji esmingai nepaveikia straipsnio kokybės.

Kitas puikus straipsnis yra L. Jonavičiaus, kuriame mokslininkas labai aiškiai, pasitelkęs ribotos prieigos santvarkos teoriją, aiškina Rusijos užsienio politiką, kuri yra V. Putino rentiniu principu grįstos sistemos rezultatas. Straipsnyje galbūt vertėjo referuoti ir į Margaritos M. Balmacedos atliktus tyrimus – ji išsamiai tyrinėja rentų poveikį valstybių ekonomikoms ir politinėms sistemoms. Vis dėlto straipsnio pabaigoje pateikiamos prielaidos kiek glumina. Iki galo neįtikina prielaida, kad Rusijos karinė intervencija į Ukrainą buvo nulemta poreikio perskirstyti prieigas prie išteklių V. Putino sistemoje. Valstybės neveikia izoliuotoje aplinkoje, todėl išorinių veiksmų poveikio akcentavimas ir jų susiejimas su rentų perskirstymu būtų padėjęs padidinti paaiškinamumą. Prielaida, kad mažėjančios rentos reikalaus vis naujų būdų jas paskirstyti, vėlgi kelia klausimų. Priėmus ją kaip duotybę ir jos veikimą ištesus chronologinėje perspektyvoje, gaunami rezultatai glumina. Galima teigti, kad taip įtvirtinamas permanentinis Rusijos ekonomikos būklės blogėjimas ir jo sąlygota vis agresyvesnė Maskvos užsienio politiką tam, kad būtų patenkinti prieigą turinčiųjų interesai. Mažėjantys ištekliai ir poreikis juos perskirstyti vėl suponuos Rusijos konfliktus, o šie vėl lems ekonomikos būklės blogėjimą, kuris skatins agresyvumą dėl perskirstymo, etc., etc. Šis permanentinio ekonomikos blogėjimo ir agresyvumo didėjimo užsienio politikoje scenarijus nelaikytinas realiu itin ilgo laikotarpio perspektyvoje. Išorinių veiksmų įtraukimas leistų nutraukti šią „nesibaigiančią spiralę“ ir padidinti paaiškinamumą.

⁴ Ivanauskas V., „Rusiškasis konservatizmas: nacionalinės ideologijos paieška ir santykis su Rusijos užsienio politika“, Ivanauskas V., Janeliūnas T., Jasutis G., Jonavičius L., Kasčiūnas L., Keršanskas V., Kojala L., *Rusijos raidos scenarijai: implikacijos Lietuvos ir regiono saugumui*, Vilnius: „Aukso žuvys“, 2016, p. 54–90.

V. Keršansko straipsnis „V. Putino valdžios veikimas: kelių sluoksnių elito grupių sistema“ rodo, kad Lietuvoje būtina plėtoti kremlinologiją. Išskyrus Mariją Laurinavičią, nepaisant nuolatinės Rusijos baimės, Lietuvoje net neturime ekspertų, kurie galėtų pretenduoti į kremlinologijos sritį. V. Keršanskas papildo L. Jonavičiaus straipsnį, tačiau skaitant norėtųsi didesnio nuoseklumo aptariant asmenis, veikiančius V. Putino sistemoje. Galima suprasti problemas, su kuriomis susidūrė autorius, rengdamas publikaciją, kylančias dėl sistemos uždaro ir riboto pažinimo galimybių, bet abejotina ar galima apsiriboti prielaida, kad esamos V. Putino sistemos grupės tik konkuruoja tarpusavyje. Prielaida, kad santykių dinamika tarp elito grupių yra antrinis rezultatas, kai reikšmingiausia yra individų santykių dinamika, o elito grupės tėra laikinos koalicijos – įrankis kiekvieno individo interesams realizuoti, galbūt būtų tikslesnė. Straipsnyje, identifikuojant asmenis, veikiančius elito grupėse, deja, bet pasigendama „Gazprom“ valdybos pirmininko Aleksejaus Milerio, kuris santykius su V. Putinu palaiko ne vieną dešimtmetį, o bendrovė vaidina svarbų vaidmenį Rusijos ekonomikoje ir užsienio politikoje.

V. Ivanausko, L. Kasčiūno, V. Keršansko straipsnyje iš esmės aprašoma Kaliningrado pozicijų raida Lietuvos ir Rusijos santykiuose, ekonominio bendradarbiavimo galimybių regiono virtimas kariniu forpostu. Pažymėtina, kad straipsnio pabaigoje pateikiami scenarijai atrodo ganėtinai abstraktūs, o Kennetho Waltzo gynybinio realizmo ar Johno J. Mearsheimerio puolamojo realizmo minėjimas straipsnyje visiškai perteklinis. Struktūrinių teorijų taikymas, nepaisant jų patrauklumo, turėtų būti rezervuotas, įvertinant visą teorijų spektrą ir jų lygmenis.

V. Ivanausko, G. Jasučio, L. Kojalos straipsnio apie Rusijos ir Baltarusijos santykius naujumas – atsisakoma ilgai dominavusios idėjos, kad Baltarusijos užsienio politika yra balansuojanti tarp Vakarų ir Rusijos. Pagaliau pripažįstamas Rusijos dominavimas ir Vakarų vektoriaus imitacija Baltarusijos užsienio politikoje. Gaila, kad šiems akcentams straipsnyje skiriama per mažai dėmesio. Straipsnio

konceptualumą mažina pernelyg nuoseklus Rusijos ir Baltarusijos karinio bendradarbiavimo dokumentų aprašymas, kartais primenantis perrašymą.

Galiausiai, knygą baigia V. Ivanausko, T. Janeliūno, V. Keršansko ir L. Kojalos straipsnis apie Rusijos raidos scenarijus. Straipsnis parengtas labai metodiškai nuosekliai, taikant Delfų metodą. Jis tampa puikiu skaitiniu siekiant suprasti, kaip Lietuvos tarptautinių santykių ekspertai suvokia Rusiją ir jos užsienio politiką. Remiantis koncentruotomis daugelio ekspertų pozicijomis, pateikiamos rekomendacijos užsienio politikos formuotojams, o tai ir yra didžiausia straipsnio vertė.

O kas toliau?

Apibendrinant – šios knygos mokslinė vertė yra nebejotina, nes knygoje pilna įdomių įžvalgų, vertinimų, refleksijų ir rekomendacijų. Ji praturtina tarpinių santykių tyrimus Lietuvoje ir suteikia vertingų žinių ne tik mokslininkams ar politikos mokslų ir tarptautinių santykių studijų studentams, bet ir yra vertinga medžiaga politikos formuotojams bei visuomenei. Galbūt į knygą taip pat vertėjo įtraukti straipsnius apie Rusijos energetinę diplomatiją, besikeičiančią geoeenergetinę sistemą ar Rusijos karinės galios dinamiką. Tai būtų suteikę konceptualesnį žvilgsnį į kintančias Rusijos užsienio politikos galimybes. Nepaisant to, knygą rekomenduojama perskaityti visiems, besidomintiems Rusija, o kai kuriuos jos straipsnius, juos papildžius, neabejotinai vertėtų išversti į anglų kalbą ir publikuoti tarptautiniuose žurnaluose.

Monografija atskleidžia ir kiek netikėtus politikos mokslų Lietuvoje ypatumus. Pirmiausia, knyga apsiriboja nedidele autorių įvairove. V. Ivanauskas prisidėjo net prie keturių iš septynių monografijos straipsnių autorystės, L. Kojala ir V. Keršanskas – prie trijų. Reikia pripažinti, jog reiškiny, kad vienoje knygoje beveik pusė straipsnių būtų parašoma tų pačių autorių, Lietuvos ir pasaulio tarptautinių san-

tykių tyrimuose nėra dažnas. Tai rodo tarptautinių santykių ir užsienio politikos tyrimų uždaramą Lietuvoje. Knyga taip pat rodo, kad institucinis bendradarbiavimas tarp politikos mokslų institutų ar fakultetų skirtinguose universitetuose yra minimalus, nepaisant ir taip nedidelio panašiomis sritimis besidominčių mokslininkų skaičiaus valstybėje. Glaudesnis bendradarbiavimas projektuose ir publikacijose leistų sukurti dar kokybiškesnę ir gausesnę produkciją. Gal vertėtų praverti šias duris, kaip recenzuota knyga kiek plačiau praveria duris į Rusijos pažinimą.

GIEDRIUS ČESNAKAS
Vytauto Didžiojo universitetas